

КЊИЖЕВНОСТ

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Д-р Марко Микијељ. Историја хришћанске књижевности. Апостолски мужеви књига прва. Београд 26. VIII. 150.

Ова књига је, као што се види, један део из предавања патрологије д-р М. Микијеља, доцента Богословског факултета Београдског Университета. Као што и сам наслов књиге показује, она обухвата литературу такозваних апостолских мужева, т. ј. „непосредних апостолских ученика“ (стр. V), као и дела, која им се погрешно приписују. Овамо су ушли: Варнава, Климент Римски, Игњатије Богоносац, Поликарп Смирнски, Папије, Јерма, неизвесни по имену писци посланице Диогнету и Учења 12 апостола. У појединости пак садржај књиге је овај: 1, подаци о писцима, 2, излагање садржине дела њихових, 3, главне догматске, морално-практичке, литургијске и друге мисли, што се у овим делима садрже, 4, питање о аутентичности дела, 5, неаутентична дела, која се приписују овим писцима, 6, издања и, понекад, преводи њихови и 7, научна о њима литература. То је обични садржај и строжих система Патрологије и Историје Хришћанске Књижевности; само се код ових не налази извод главних догматских, морално-практичких, литургијских и других мисли овог или оног писца.

У иностранству постоји врло опширна научна патролошка литература било у форми система Патрологије и Историје Хришћанске књижевности, било у форми специјалних радова о апостолским мужевима *in pleno* или монографија о појединим писцима и о појединим делима, која им се приписују. Као извесна допуна патролошкој литератури служе многобројне системе Историје хришћ. Цркве и Историје хришћ. догме (*Dogmengeschichte*).

Као што се види из регистрирања ових дела у књизи г. Микијеља (стр. VI—VII, 16—17, 70—71, 73—77, 97—98, 103, 104—110, 114—115, 129—131, 139—140, 147—149 и др.), он зна *по наслову* већи део ових радова, а неке од њих је непосредно искористио (види стр. IV). У целој овој литератури тако су широко, дубоко, разнострано, научно-критички и детаљно разрађена сва могућа питања у области хришћанске књижевности I-II вв., да је сада тешко рећи чега било новог. И стварно, у књизи г. Микијеља нећете наћи ничега новог, чега не би било у ранијим страним радовима. Његов се задатак управо сводио на то, да да *compendium* оног, чега има у најновијој странијој литератури по овом предмету, при чему се старао, како напомиње, да изнесе „сва мишљења модерних критичара, која су му била позната, и доведе их у узајаму везу, колико му је било могуће“, а уједно да упути читаоце „на богату књижевност страних народа и тиме их што више заинтересује за изучавање књижевности апостолског века“ (стр. IV). У том погледу његов задатак је био олакшан тиме, што у страним патролошким делима, као нпр. Bardenhewer'a, Kihn'a, Harnack'a и др., може да се нађе збир разних мишљења научника о питањима из литературе апостолских мужева са критичким примедбама о њима и указивањем научне литературе о њима. На тај начин ни овде богослов — специјалист неће наћи у књизи г. Микијеља ничег новог и интересантног у поређењу са страним патролошким радовима.

Но ипак ова књига није без вредности и користи за оне читаоце, који се интересују историјом хришћанске књижевности старог доба а немају могућности и воље да се са њом познају преко стране литературе, и још више за ученике наших виших и средњих богословских школа. До данас у Србији није било оваквог систематског и у широком размеру замишљеног дела о апостолским мужевима и уопште о хришћанској књижевности старих векова. После слабог покушаја Ст. Веселиновића (стр. IV) књига д-р Микијеља је први на српском језику специјални рад ове врсте, и то повећава њену практичку вредност.

На жалост, мора се признати да у књизи има много недостатака од већег или мањег значаја, за које је кривица делом до издавача (књижара Геце Кона), а поглавито до писца.

1. Пре свега пада у очи крајња непажња при коректури: свугде, од првих до последњих страна, има многобројних штампарских погрешака, нарочито у страним, грчким речима. Нема

потребе да наведем много примера. Навешћу само неке најважније погрешке, које могу довести читаоце у недоумицу и заблуду: на стр. 9. р. 27: *неће Бог познаши*. Псал. 19 — уместо: неће Бог понизити. Псал. 51; на стр. 14 р. 8—9 и стр. 15 р. 29: *Морине и Марине* — уместо: Мавринац или Мавринијанин; на стр. 15. р. 2 одоздо: у *Фебруару* — уместо: у Фрајбургу; на стр. 37 прим. 4: *Portum* — уместо: *Patrum*; на стр. 80 р. 14: *Маласа* — уместо: Малале; на стр. 131 р. 5: *Theol. Lit. Zeitung. 1855. Col. 281* — уместо: *Theol. Lit. Zeit. 1885 г. 281—284*; на стр. 143 р. 10 одоздо: *нестала* — уместо: постала; на стр. 148 р. 14: *Kirchenlex. 2. 1872 — 1869, 1884* — уместо: *Kirchenlex. изд. 2, 1869—1872, изд. 3, 1884*; стр. 149 р. 22: *579—589; 1905, 411—415* — уместо: *579—589; 6, 1905, 411—415* итд. Неизоставно било би потребно додати на крају књиге списак макар најважнијих погрешака, кад су оне већ у тексту.

2. Местимично наилази се у тексту на нетачности и не-неправилна тврђења. Напр. на стр. III р. 12: „у делима апост. мужева налазимо *основу и зачешак* хришћанске књижевности уопште“, или на стр VIII р. 4—5 одоздо: „Јермин Пастир садржи *први покушај* писања о хришћ. моралу“ и на стр. 127. р. 20: „ова књига мора се сматрати као прво приказивање хришћ. морала“ (а књиге Нов. Завета?!); на стр. 18 р. 4: *двапут* — уместо: трипут (упореди О. Bardenhewer, *Gesch. d. altchristl. Liter. I. 1913 s. 115*); на стр. 64 р. 29: у Дидаскалији „нижи ступњи црквене јерархије (*clerici minores*) се *никако не помињу*“. — није тачно: Ђакони, ипођакони и чтеци помињу се у гл. 9 (ет. Bardenhewer О. С. II. S. 308—309); на стр. 64 на крају: „Сви ови разлози нагнали су Функ’а да изнесе мишљење да је Дидаскалија написана у *првој половини 3. века*“; но познато је да је Функ доцније изменио ово мишљење (Bardenhewer II. 1914. S. 309); на стр. 67 р. 15: евијонити стављени су у ред *јеврејских* секти — ум. хришћанских-јудаистичких; на стр. 83 р. 4 одоздо: са време Трајана „хришћани су гоњени *само* у Сирији“; — Но сведочанство Плинија, мучеништво Симеона јерусал. и др. потврђују да је гоњење било понегде и ван Сирије; на стр. 89 р. 5 одоздо: „*фалсификоване*“ — тачније: интерполиране; на стр. 108 р. 27: „*написао* под именом Поликарповим“ — ум. *увео* у своју књигу под именом Поликарповим; на стр. 143 р. 7 одоздо: „*апостолска правила*“ — ово место позајмљено је из Bardenhewer’a I. S. 97 где стоји *Apostol. Kirh*: пог-

pfung, а то је нешто друго него апост. правила (в. Јевсевија Поповића: Опћа црквена историја I. 1912. 385 и 387);

3. Исто тако, цитирање помоћних извора често је нетачно, неодређено и непотпуно. Напр. на стр. 4 прим. 1: Migne t. 87 p. 3 не означава се ser. и col.; на стр. 17 p. 14: после речи Sitzungsber. d. keis. Akad. d. Wiss. недостаје: Philos. — hist. kl. 143 Abhandl. 17; на стр. 20, 22 и др.: Migne Ἑλληνικὴ πατρολογία или Migne Ἑλληνικοὶ πατέρες стр. — уместо уобичајеног цитирања Migne gr. или lat. ser. t. col.; на стр. 148 p. 11 пред 66, 1884 недостаје Theolog. Quartalschr. и пред 64, 1882 недостаје ibid. и. т. д. Понегде сам приметио и погрешке у цитатима. Напр. на стр. 36 прим. 1: Јевсев. књ. 4 — ум. 3; на стр. 78 p. 20: Дела апост. 12, 18 — ум. XI, 22—26; XIII, 1; XIV, 26—28, XV, 2, 22—35.

4. По негде у тексту желели бисмо допуне. Напр. могли би бити допуњени спискови издања и превода дела апост. мужава, а тако и регистар научне литературе. У овим случајевима г. Микијељ ретко где иде даље од Барденхевера, коме обично овде следује. Између осталог нема навођења руске литературе. Даље, кад је већ г. Микијељ хтео да изнесе што потпуније различна мишљења најновијих критичара по дотичним питањима (стр. IV), онда не би било излишно да се унесе напр. мишљење Барденхевера (I, 96) о сиријском, а не египатском, пореклу Учења 12 апостола (к стр. 142), претпоставку А. Лебедева и др. да Јерма није био ни епископ, ни пресвитер, већ харизматик — пророк (к стр. 119—120) или напр. потпуније да се изложи разлози научника за неаутентичност 11 и 12 глава посланице Диогнету (cf. Vardenhewer I, 320); ово последње потребно је, чинило би се, у толико пре, што се он упушта у критику таквог мишљења научника (стр. 137).

5. Местимично закључци г. Микијеља су без довољне аргументације. Ја ћу да наведем два-три примера ради илустрације. На стр. 134—135 он пише: „из садржаја и начина писања види се да у аутору посланице Диогнету имамо једног апостолског ученика“. То је гола фраза. Ако би ово било тако јасно, то не би ни било места размимоилажењу у мишљењима критичара, о чему говори г. Микијељ (стр. 134). Истина, у XI гл. посланице писац назива себе апостолским учеником (ἀποστόλων γενόμενος μαθητής), али не треба заборавити да се аутентичност ове главе подвргава сумњи, а ову сумњу г. Микијељ није

успео да побије. Даље, он наставља: „пошто писац често у овој посланици помиње гоњења и убијање хришћана, то изгледа да је ова посланица могла бити написана тек (?) за владе Трајанове (98—117)“. А зашто не пре и не после, када је гоњење било и до и после Трајана?! Бар није могућност овог г. Микијељем уклоњена. На стр. 142 он тврди: „како се из саме садржине Учења 12 апостола да види, ова књига је написана средином II века“, али доказа не износи и ово, на тај начин, остаје опет гола фраза. Даље, „ова књига је свакако (!) настала у Египту... и то без сумње (!) у Александрији“. Основи за тај закључак су: прво — ова се књига „употребљаваше у Александријској цркви, где и уживаше врло велики углед“; друго — писац „цитира Варнавину посланицу, која је исто тако настала у Египту“. Но Vardenhewer (I, 96) пак за своју претпоставку о сиријском пореклу овог дела износи као један од разлога баш то, што је оно уживало не мањи углед и у Сирији са Палестином. А други разлог — помињање Варнавине посланице само по себи једва да има какву важност.

6. Сама садржина књиге г. Микијеља изазива низ питања. Ако је она посвећена апостолским мужевима, као што се у наслову означаје, то може се питати: 1) Зашто је овде ушао Варнава (стр. 1—18), ако он, као писац познате посланице, није апостолски ученик, који се спомиње у св. Писму, већ Псевдоварнава? 2) Зашто је ушло „Учење 12 апостола“, ако нема доказа да му је писац апост. ученик? 3) Зашто су изнесени сви детаљи о другој посланици Климента (стр. 35—37), Климентинама, *tesoqnttiones*, црквеним канонима, о дидаскалији, о Апостолским Установама, посланицама младићима и девојкама (38-77) и др., — о делима, која се лажно приписују апост. мужевима? 4) К чему подробности о оном делу посланице Смирнске Цркве, која се не тиче Поликарна (стр. 102)? Није ли боље све то искључити, као што је то учињено давно напр. са Псевдодионисијем, и говор о овим делима пренети на друго место, где ће одговарати времену, коме се по претпоставци односе, као што су и почели да раде поједини најмодернији научници?

7. Најзад, још једна примедба — о начину искоришћавања туђих дела. Г. Микијељ сувише зависи од њих, преносећи често с буквалном тачношћу, од речи до речи, њихов текст. Нарочито то пада у очи при упоређењу са Vardenhewer'a Op. cit.

Епископ Охридски Николај, Омилије на недељна и празнична јеванђеља. Први и други део. Ср. Карловци, 1925. Цена 100 динара.

Постоје два Николаја. Један пре рата: религиозни мислилац светскога типа. Ту је очигледан непосредни утицај Запада и западног схватања хришћанства. Тада је код њега религиозност и религија била чак пре старозаветна и Зороастријанска: Бог треба да има своје место у животу човеку. Онда је у њему било више литературе него ли религије, више философирања него ли религиозности: Хришћанство као огромна чињеница у изградњи културе. Његово хришћанско сазнање било је више историјско него ли спиритуално. Никада можда један наш мислилац није био ближи менталитету Запада него ли што је био владика Николај пре рата. Никада се код нас није могао осетити тако јасно како брзо један наш даровити човек може себе наћи у духу западне културе. Али владика Николај носио је са умом човека са Запада душу човека са истока. *Религија Његошева* је литература с религиозног гледишта. И *Беседе под гором* су литература. Али *Размишљања над једним мравињаком* нису литература. Ту је више религиознога него ли у ма чему другом што је дао у то време. Ко уме да чита, видеће да између *Размишљања над једним мравињаком* и *Речи о свечовеку* има разлике не у духу, не у односу, него само у степену мудрости, у јасноћи и дубини идеја.

Изгледа да је рат имао пресудног утицаја на владика Николаја. Заједно са Западом преживео је кризу Запада, кризу западних вредности, и ослободио се наноса који би ометао правилан развој његова духа. И када је прогорио кроз *Речи о свечовеку*, говорио је као нови, одређенији и спиритуалнији човек. То је и био разлог донекле што га старе уши нису могле разумети. Послератна реакција била је у нас више у духу Америке него у духу Истока. Интелигенција није тражила оно што је владика Николај имао, владика Николај није био више њен пророк. Он је био одвећ тврда храна. Јер између *Религије Његошове* и *Речи о свечовеку* лежи огроман јаз, огромна трансформација и еволуција духа. Ту и такву трансформацију интелигенција није знала и зато јој је владика Николај остао стран. То је био други Николај.

И што даље идемо све их већи јаз раздваја. Све је мање светскога духа у делима владике Николаја, све је мање разу-

мевања за њега међу светским људима. На тај начин створене су спољне могућности да се владика Николај развија независно од духа свога времена, његових моментаних потреба и његових криза. И владика Николај је ишао све даље и даље путем једног дефинитивног и религиозног хришћанског сазнања. Куда ће га све одвести тај пут, у Божјим је рукама. Шта ће му све донети тај пут, то је сада тајна. Но велика је то утеха да он иде, да он корача напред и да свака нова књига представља неку врсту духовне етапе, духовног сабирања са засејаних њива и поља његова духа, те стога, ма како то невероватно изгледало, носи интимни аутобиографски карактер.

Ове две књиге *Омилија* представљају најновије плодове спиритуалног пута владике Николаја. Вели да су првобитно намењени свештенству, да им помогне недељом и празником да народу, који, на велику жалост, мало што од гога зна, расветли тајне Јеванђеља. Ради тога су писане популарно и опширно. А старински наслов требао је да их сачува од очију непозваних. То је нека врста можда и несвесне освете. Јер ништа мање људи наши не знају него он јеванђеље, и ништа више не мисле да знају него он Јеванђеље. Зато им се затварају врата. Можда још није дошло време. Јер ове *Омилије*, ако ништа друго, увериле би многе да простота јеванђеља може и да превари људе при испитивању његове дубине.

Владика Николај зна једно потпуно сигурно и то каже сваким редом свога коментара: да је Бог исто тако премудар и велики у најмањем као што је у највећем. То је прво. Али тиме се одмах целокупан ниво јеванђелских мисли диже *sub specie aeternitatis*. Цело Јеванђеље постаје симбол и сваки јеванђелски симбол, с друге стране, садржи све Јеванђеље. Историја света је понављање у великом историје свакога човека. То је друго. Један је исти пут и процес потребан за све људе и свакога човека. Отуда и вечна истина Јеванђеља као путоказа.

Омилије су рађене врло марљиво и потпуно у духу најдубљих хришћанских спиритуалних тумачења. Оне значе велику добит за нашу религиозну литературу и не сумњам да ће помоћи знатно удубљењу нашег хришћанског сазнања. У њима се рефлектује један одређен хришћански и православни однос према животу, што је за ове дане наше религиозне и црквене кризе читаво исповедање. Ја се надам да простота излагања и мало већа опширност, која је сходна циљу, неће сакрити од неких

религиозну дубину ових *Омилија*. Јер су оне увод у боље разумевање онога што ће несумњиво доћи после ове дуге анализе. Али увод, који ће остати неопходан све до појаве Златоустог на нашем језику.

Д. СТОЈАНОВИЋ.

НАЈНОВИЈА БОГОСЛОВСКА ЛИТЕРАТУРА.

Прот. Ст. М. Димитријевић, Стевана Стратимировића, митрополита карловачког, план за ослобођење српског народа (прештампано из 1. свеска „Богословља“, с додатком текста мемоара Стратимировићева). Београд, 1926.

Др. Димитрије Стефановић, Живот и рад апостола Павла са тумачењем његових посланица Галатима, (2) Тимотију, Титу и Филимону. Београд, 1926.

A. Hudal, Kurzgefasste Einleitung in die heiligen Bücher des Alten Testaments. 2. u. 3. Aufl. gr. 8° Graz, 1925.

Fr. Wutz, Die Psalmen. Textkritisch untersucht. München, 1925.

Die Heilige Schrift des Alten Bundes. Nach dem Grundtext übersetzt von Paul Rieszler. Bd. 1 u. 2. gr. 8° Mainz, Matthias-Grünwald Verlag.

L. Dürr, Wollen und Wirken der alttestamentl. Propheten Düsseldorf, 1926.

Frz. Feldmann, Das Buch Isaias. (Exeget. Handbuch zum Alten Testament. Bd. 14). Münster i. W. 1925.

Chr. Herrmann, Religion und Kunst im alten Babylon. (Mit 30 Abb.) Berlin, 1925.

O. Bardenhewer, Der Römerbrief des hl. Paulus. Freiburg, 1926.

A. Reatz, Jesus Christus. Sein Leben, seine Lehre und sein Werk. 2. u. 3., verb. Aufl. gr. 8° Freiburg, 1925.

A. Bludau, Die Schriftfälschungen der Häretiker. Ein Beitrag zur Textkritik der Bibel. Münster i. W. 1925.

M. Dibellius, Geschichtliche und übergeschichtliche Religion im Christentum. Göttingen, 1925.

Thadd. Soiron, Das Evangelium als Lebensform des Menschen. kl. 8° München—Rom, 1925.

E. Peterson, Was ist Theologie? gr. 8° Bonn, 1925.

H. Dieckmann, De Ecclesia. Tractatus historico-dogmatici. 2 Bde. gr. 8° Freiburg, 1925.

H. Lennerz, Natürliche Gotteserkenntnis. Freiburg, 1926.

A. Heilmann, Herrlichkeiten der Seele. Freiburg, 1926.

Frz. Sawicki, Die Gottesbeweise. Paderborn, 1926.

A. Wilms, Die Unlogik der modernen Welt- u. Gottesanschauungen gegen das biblische Christentum. Hamburg, 1926.

E. Lucka, Torquemada und die spanische Inquisition. Wien, 1926.

G. Schenkel, Der Protestantismus der Gegenwart. Stuttgart, 1926.

N. v. Arseniew, Die Kirche des Morgenlandes. Weltanschauung und Frömmigkeitsleben. Berlin, 1926.

J. Haase, *Altchristliche Kirchengeschichte nach orientalischen Quellen.* Leipzig, 1925.

P. Wernle, *Der schweizerische Protestantismus im 18. Jahrh.* 3. Bde. Tübing. 1925.

Alf. Våth, *Der hl. Thomas der Apostel Indiens. Eine Untersuchung über den historischen Gehalt der Thomas-Legende.* 2-e vermehrte u. neubearbeitete Auflage. Aachen, 1925.

Dr. T. R. Glover, *Paul of Tarsus.*

Mann, *Lives of the Popes in the Middle Ages. Honorius and Gregory.*

Професор Д-рѣ М Посновъ, *Първият вселенски никейски съборъ и неговото църковно-историческо значение.* София, 1925. Отдѣленъ отпечатъкъ отъ II годишникъ на Софийския Университетъ — Богословски факултетъ.

T. Salgueiro, *La doctrine de s. Augustin sur la grâce d'après le traité de Simplicien.* Porto, 1925.

Nestorius, *The Bazaar of Heracleides.* Translated from the Syriac and edited by G. K. Driver and Leonard Hodgson. Oxford.

Burn, very Rev. A. E. D. D. *The Cuncil of Nicaea. A Memorial forits sixtenenth. Centenary.*

Leighton Pulland, D. D. *The Significance of Nicaea.* Lond, 1925.

J. C. Burkitt, *The Religion of the Manichees,* Cambr. 1925.

A. Michel, *Humbert und Kerullarios.* Paderborn, 1925.

J. A. Jungmann, *Die Stellung Christi im liturgischen Gebet.* Münster i. W. 1925.

Fr. W. Foerster, *Religion und Charakterbildung.* Zürich, 1925

O. Eberhard, *Schule, Religion und Leben. Religionspädagog. Studien.* Stuttgart, 1926. — *Lebendiger Religionsunterricht.* Stuttgart, 1926.

M. Meinertz, *Wie Jesus die Mission wollte.* Münster i. W. 1926.

J. Rieger, *Worte des ewigen Lebens. Festtagspredigten.* Rottenburg a. N. 1926.

W. Dederichs, *Predigtgedanken. Skizzen zu kurzen Ansprachen für alle Sonn- und Feiertage des Kirchenjahres.* 8° Freiburg, 1926.

R. Linhardt, *Feurige Wolke. Kanzelvorträge auf die Sonn- und Festtage des Weihnachts- und Osterkreises.* 8° Freiburg, 1925.